

tében közeli rokona. A HITMAN lapjain ezt olvashatjuk: „*Én még Diana testőrének is elhiszem, hogy nem emlékszik; nekem »ami történt, nem történt«, ezt én inkább tudnám lónak névül adni, névül, azazhogy minden elévül, Ami Történt Nem Történt.*” A novella hőisével megtörtént baleset körülményeit a baleset elszenvedője helyett a világ, a társadalom, jelen esetben az ezt képviselő kocsmai haverok akarnák kideríteni. Camus KÖZÖNY-ében ezt a funkciót a bíróság tölti be. Míg a főhősök vagy nem emlékeznek, mint Tandorinál, vagy nem érdeklí őket, mint Camus-nél. Tandori könyvében a közöny a történések elleni közöny. A történések ellen, melyek óvatlanul is mindig érzelmeket okoznának. Ezeket a történeteket a történetek, vagyis a történések elleni történeteknek lehetne nevezni.

Tandori régi munkáinak állandó szereplője, az önéletrajzi vonatkozásokat nem nélkülöző madárfelügyelő szerepeltetése feltételezett bizonyos célelvűséget, hitet abban, hogy van valamilyen „ügy”, és a megoldására fény derülhet. Ez a hit a madarak halálával értelmetlenné vált. Tandori irtalmatlan történeteiben kiiktatódtak a szó hagyományos értelmében vett nyomozók. Mintha Tandori a nyomozó-bűnügy fogalompár között ok-okozati viszonyt tételezne fel, és azt remélné, hogy a nyomozók eltüntetésével egyben eltűnnek a bűnügyek is.

Végül térjünk vissza a KÖDÖS IKER novella bemutatásakor már említett túlszerkesztés fogalmához. Magyarázatot a kötetet felvezető írás, az ÉLET BENŐ adhatja. Ahol Tandori elmeséli valakinek, hogyan ütötte el őt egy autó a házuk előtt, komolyabb sérülés nem történt, hogyan állt fel, ment be a kapun. Mire ez a valaki így fakad ki: „*lelkellen autós, nem hívta ki a mentőket!*” Erre Tandori így reagál: „*Té jó ég, az hiányzott volna. Íme, így írj, így mesélj: ennyi meg ennyi a különböző változat.*” Vagyis ugyanaz a történet, ugyanaz a szó mindenkinek mást és mást jelent. Tandori túlszerkesztésével ezt manifestálja. Lássunk erre egy példát: „*...ha algériai, nem Oránból jött-e. Miért Oránból? Kértem hirtelen egy Vilmoskörtét. Orániai Vilmos. Otthon kiégett egy villanykörte.*” Az ilyen és ehhez hasonló helyeken az író megpróbálja, hogy egy szónak (történetnek) minden lehetséges értelmét jelentéssé tegye a novella szempontjából. Ezzel az ÉLET BENŐ-ben említett félreolva-

sásokat, félreértelmezéseket igyekeznek kivédeni, számukat redukálni.

Láthattuk, hogy Tandori új könyvében a novella szűk keretein belül mennyi új motívumot tudott megmozgatni és eljuttatni a fordulópontig. Ez a könyv méltó folytatása a Stevenson, Poe és Bierce nevével fémjelmezhető prózai hagyománynak; és ahogy Tandori írja az utolsó oldalon: elsősorban emlék, Ottlik Gézának, a prózáról.

Acsai Roland

SZERB ANTAL FOGADTATÁS- TÖRTÉNETÉRŐL

Wagner Tibor (szerk.): *Tört pálcák 2. Írások Szerb Antalról 1949-től napjainkig Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. 557 oldal, 1930 Ft*

1

A Szerb Antalra és életművére emlékező, 1948 után keletkezett írásokat tartalmazó összeállítást olvasva felvetődik a kérdés: vajon mi lehet ennek a könyvnek a relevanciája? A kortárs fogadtatás dokumentumait tartalmazó első kötet ugyanis felidézi Szerb Antal korának szellemi és társadalmi környezetét, a Szerb Antal-művek által kiváltott vitákat, illetve – másik oldalról – az általuk keltett határtalan lelkesedést, amely lassanként a szerző kultuszává nőtte ki magát. A második kötet szerzői azonban egyrészt a már korábban körvonalazódott, Szerb Antalhoz kapcsolódó kritikai sablonokat ismétlik meg vagy fogalmazzák újra, csak elvéve tesznek kísérletet azok kritikai felülvizsgálatára. Másrészt az életművet olyan diszkurzív térben jelenítik meg, illetve helyezik el, amelyben az indulatos polémia és az apologetikus szándék érvényesül – sokszor egyetlen íráson belül. A kötet szerzői szemmel láthatóan nem tudnak mit kezdeni Szerb Antal műveivel: egy lezárult korszak lezárult szerzői pályájának dokumentumaiként látatják őket, amelyekbe nem lehelhető élet vagy aktualitás – sem a kritika, sem az irodalomtudomány, sem a szépirodalom felől. Amennyiben

mégis mérlegelni szeretnénk a TÖRT PÁLCÁK 2. jelentőségét, akkor érdemes azt vizsgálni, hogy ha kevésbé szólnak ezek az írások Szerb Antalról, akkor miről beszélnek valójában. A válaszadáshoz éppen a már említett diszkurzív térnek az elemzése vihet közelebb.

2

A TÖRT PÁLCÁK 2. írásainak ha nem is többségét, de nagyon markáns vonulatát két – egymással gyakran összekapcsolódó – alapprobléma határozza meg. Egyrészt Szerb Antal kortársai, barátai, olyan szerzők, akik munkatársai voltak különféle folyóiratokban, irodalmi társaságokban, könyvkiadóknak, a háború után marxistákká lettek – vagy személyes meggyőződésből, vagy a politikai-kulturális élet radikális átalakulásának engedelmessé. (Lásd Lackó Miklós: KORSZELLEM ÉS TUDOMÁNY. Gondolat, 1988. 358–359.) Másrészt számot kellett vetniük azzal, hogy Szerb Antal a magyar kulturális élet nagyon sok képviselőjével együtt elpusztult a zsidóüldözés következtében. Ezért a TÖRT PÁLCÁK 2. közvetett módon arról beszél, hogy a háború előtti progresszió egy csoportja – az úgynevezett „harmadik nemzedék” –, miután 1945-öt követően a hatalmi konstelláció középpontjába helyezte önmagát, hogyan dolgozta fel saját múltját, illetve a jelenben elfoglalt szellemi-politikai pozíciója közötti feszültségeket, továbbá hogyan bánt azok emlékével, akik mindezt már nem tehették meg. E kettős törés alapvetően meghatározza a Szerb Antalra történő visszaemlékezéseket, egyrészt a „polgári” múlt és a „marxista” jelen ellentétén, másrészt a halállal viszszavonhatatlanul lezárt életút és a túlélők jelenének ellentétén keresztül. A visszaemlékezések egyik fő célja, hogy a világnézeti változás és a túlélés tényét valamiképpen interpretálják és összegeztessek azzal a visszaemlékezők jelenétől elidegenült szellemi univerzummal, amelyhez Szerb Antal tartozott.

A kötet írásait ezért nagymértékben meghatározza a jelen értékrendjének a visszavetítése Szerb Antal életművére. Ennek fontos része az életmű átpolitizálása is az 1948 után uralkodóvá vált szemléletnek megfelelően, amely a kultúrát és benne az irodalmat a világnézeti harc, illetve az ideológiai nevelés eszközének tekin-

ti. Minthogy a Szerb-életmű a közvetlen ideológiai kisajátítás céljára alkalmatlan volt, az átpolitizálás néhány jól körülhatárolható és a korszak gondolkodásmódjára nézve szimptomatikus értelmezési eljárás segítségével valósult meg. Visszavetítőnek és átpolitizáltnak lehet tekinteni azt a megközelítést, amely Szerb Antalnál a társadalmi kérdések iránti érdeklődést a marxizmus társadalom- és irodalomszemléletével rokonítható világnézeti fordulat előképének tekinti. Ez a megközelítés az apologetikus szándékon túlmenően azt az előfeltevést is magában rejt, hogy *ha* életben maradt volna, és további műveket alkotott volna – akkor olyan lett volna, mint *mi*. Ez a kérdés talán az egész TÖRT PÁLCÁK 2. kulcsának tekinthető. Ezzel kapcsolatban szükségszerűen vetődik fel az *ukrónia* kérdése is. (Az ukrónia műfajáról lásd Trencsényi Balázs: A TEGNAP ÁRNYÉKÁBAN – BIBŐ ISTVÁN ÉS AZ „UCHRONIA”. *Nappali ház*, 1993/2. 35–44.) Tehát: milyen műveket alkothattak volna életben maradásuk esetén azok, akik elpusztultak a háború alatt, akiket meggyilkoltak a zsidóüldözés során? Elfojtott kérdése ez a magyar irodalom- és tudománytörténetnek, amelynek több oka is van. Egyrészt tudománytalanságot, valamiféle mitologizáló hozzáállást vagy gimnazista/rajongói szentimentalizmust sugall, másrészt tiszteletlenségnek tűnik a halottakkal szemben. Ugyanakkor ez a probléma él – sokszor úgy tűnik, hogy *csak* ez él, és a TÖRT PÁLCÁK 2. írásainak zöme csak erről szól.

A kötet nyelvi-stiláris átlaga maga is ukronikus karakterrel rendelkezik. Azok a frázisok, toposzok, amelyek segítségével Szerb Antalt és írásait megjelenítik, az ő életét és művét írják tovább, többnyire abban a kívánt és feltételezett irányban, amelyben a szerző is elindult volna, ha életben marad. Jól példázzák ezt a felfogást Csetri Lajos sorai: „*A háborús évek tapasztalatai mégis közelebb viszik egy élethez közeli esztétikai állásfoglaláshoz, s ilyen nyomokat mutat A VARÁZSLÓ ELTÖRI PÁLCÁJÁT c. esszégyűjteményének néhány kitételén kívül A KIRÁLYNÉ NYAKLÁNCA című nagy történeti tablója, melyben nagyon közel jutott a realizmushoz. [...] ...ha néhány elejtett megjegyzéshez hozzáadjuk azt, amiről hallgatnia kellett, azt hiszem, nyugodtan mondhatjuk, hogy utolsó éveinek fejlődésében megvoltak a csúrái az esztétikumtól, a szigettől, a holdvilágtól a valóságig való fejlődésnek.*” (TÖRT PÁLCÁK 2. 352.)

Amennyiben a múltat és a jelent, tehát a háború előtti polgári világot, illetve a rá következő „népi demokráciát” két önálló korszaknak tekintjük, amelyek között azonban megragadhatók a kontinuitás bizonyos elemei, akkor a jelen és a múlt összeegyeztetése során megjelenik a tipológiai interpretáció kérdései is. Az összeegyeztetés ugyanis sok esetben történetfilozófiai, üdvtörténeti síkon megy végbe, olyan interpretációs mechanizmusok segítségével, amelyek az allegorikus írásmagyarázat vagy a tipológiai szimbolizmus eljárásait idézik. (Lásd Northrop Frye: *KETTŐS TÜKÖR*. Európa, 1996. 146–150.) Ebben az esetben a polgári múlt és a kommunista új világ közötti szakadékot hasonló jelentőségűnek tekinthetjük, mint amilyen az archaikus görögség és a klaszikus, majd az alexandriai görögség, a pogányság és a kereszténység, illetve az ÖSZÖVETSÉG és az ÚJSZÖVETSÉG világát választotta el egymástól. Az újonnan megszerzett világnézeti bizonyosság, a belsővé tett üdvtan – illetve az ilyenekkel rendelkezők felől érkező rettenetes kényszer – sok mindent előjellel változtatott: a MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET „szociológiai” korszakolását vagy A KIRÁLYNÉ NYAKLÁNCA gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti ihletettségét. Talán az utókor számára kedvező világnézeti fordulat előjeleire utalt Bóka László is, aki szerint utolsó találkozásukkor Szerb Antal arról beszélt, hogy a MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET-et kiegészíti egy NÉPI ÍRÓK fejezettel, a Máraival, Hevesivel, Szabó Lőrincsel foglalkozó fejezetnek pedig A POLGÁRI IRODALOM FELSZÁMOLÁSA címet fogja adni (TÖRT PÁLCÁK 1. 228–229.). Bóka László tendenciózusan kialakított Szerb-képének ismeretében nem zárhatjuk ki ezt a lehetőséget, de az is elképzelhető, hogy „a polgári irodalom felszámolása” fordulat Szerb Antalnak a személyes fenyegetettség és az értékek pusztulása következtében érzett mélységes elkeseredését vagy rezignációját tükrözte.

Az utókor konstrukcióiban Szerb Antal két totalizáló erejű tipológiai séma hatóterében jelenik meg. Az egyik a *fasizmus által determinált vég*: „a kor rávetítette árnyékát” toposza, melyet főleg Sötér István alkalmazott előszeretettel. Ez a megközelítés a „rossz vég”, az „alvilágjárás” előérzetét, előképeit keresi és hangsúlyozza Szerb Antal műveiben. „A fasizmus [...] kezdettől fogva egész háttérrel emel Szerb Antalnak és nemzedékének egész életműve mögé.” (TÖRT PÁLCÁK 2. 23.) „A harmincas esztendőök, melyek Szerb Antalnak és társainak életművét kibontották, a vihar előtti csend és fülledtség káprázataival szolgáltak. Az »idill« évei voltak ezek, s ez idill fölé a halál vetett árnyékot. Radnóti Miklós műveit járta át legmélyebben a halál előérzete. De ez az előérzet ott bujkál Szerb Antal és Halász Gábor műveiben is.” (TÖRT PÁLCÁK 2. 23.)

A másik a *kommunizmus által determinált kezdet*, újjászületés. Aki részesévé vált ennek az újjászületésnek, az vagy elítéli a polgári író és tudós Szerb Antalt, vagy pedig Szerb műveiben a fordulatra utaló jegyeket, a realizmushoz, a marxista módszerhez vagy legalább a társadalmi elkötelezettséghez való megtérés előjeleit keresi. Az új szövetség szempontjából a múlt minden eleme valamiképpen „bukott” – kivéve persze a kommunistákat, hiszen „megoldást és választ a torlódó bajokra, a Horthy-rendszer aljasságaira csak a kommunisták adhattak” (Falus Róbert, TÖRT PÁLCÁK 2. 196.) –, és nemcsak a fasizmus, hanem az egész úgynevezett „polgári világ” is, amelyhez Szerb Antal tartozott. A humanista/barbár ellentéppárral lefedni kívánt '45 előtti világ minden territóriumra vagy a múlt része, vagy a jelen ellensége lett. Aki a múlthoz tartozott, de életben maradt, és sikerült elkerülnie az ideológiai újjászületést is, az ellenséggé változott, aki ellen harcolni kell. Ez volt Lukács György, Szigeti József, Keszi Imre attitűdje 1948 után, majd az ötvenes években. Ami az új szövetség szempontjából élő, aktuális és saját, ahhoz Szerb Antalnak nincs köze – ezt mondja ki Fehér Ferenc 1962-es cikke, amely az „előfutár” Bálint György és a jelen számára kisajátíthatatlan Szerb Antal között von párhuzamot (TÖRT PÁLCÁK 2. 353–373.).

Gogolák Lajos recenziója A VARÁZSLÓ ELTÖRI PÁLCÁJÁT című kötet megjelenésekor Szerb Antal könyvét ugyancsak „a régi világ gyűlölete” és „az új világ akarása” közötti szellemi-politikai erőterben helyezi el. A korszakhatár megélésének perspektívájából megfogalmazódó szöveg természetesen e perspektívából ítélkezik is korszakok, kultúrák, szerzők és könyvek felett. Gogolák írása Márai Sándort és Szerb Antalt egyaránt a túlhaladott polgári múlt képviselőjének tekinti, de látható, hogy a kritikai mérleg nyelve inkább Szerb Antal méltatása felé mozdul el. A szerző Márai „szomorúságát” és „ürességét” a polgári lét értelmetlenségének pusztá tükrözéseként fogja fel, viszont Szerb

Antal tárcáinak „*a műveletlenség rohama*” elleni védekezés funkcióját tulajdonítja (TÖRT PÁLCÁK 1. 482.).

A Szerb Antal világával és személyével való folytonosság megőrzését illetően megemlíthető néhány olyan dokumentum is, amely a korszakhatárok átlépésének politikai következményeitől függetlenül, inkább az elmúlás és az öröklét határhelyzetének megragadásán keresztül idézi fel Szerb Antal alakját. E szövegekben jól megfigyelhető, hogy a múlt részévé vált Szerb Antalhoz történő odafordulás gesztusai az író személyének és művének mely részleteit emelik át az irodalmi halhatatlanság dimenziójába, és ennek segítségével hogyan kísérik meg személyét és művét újra aktuálissá: megszólíthatóvá, kérdezhetővé, illetve folytathatóvá tenni.

Cs. Szabó László verse – CERUZAÍRÁS – LEVÉL A MÁSVILÁGRA SZERB ANTALNAK – a nagy olvasót, a könyvek és a könyvtárak szerelmesét idézi fel (TÖRT PÁLCÁK 1. 11.). Ez a megközelítés összhangban van az író nagy Szerb-esszéjének főbb motívumaival, másrészt azonban bizonyos fokig eltér a Szerb Antal-recepció fő irányától, amely Szerb nagy érdemének az irodalom, illetve az irodalomtörténet muzealizáló vagy mumifikáló megközelítésének meghaladását tekinti. A TÖRT PÁLCÁK-kötetek szerkesztője, Wágner Tibor maga is Cs. Szabó László megközelítését követve igyekszik kanonizálni Szerb Antalt, hiszen az első kötet élére illesztette a szóban forgó verset, az esszéét pedig a kötet végén, a kissé tendenciózus zárófejezet részeként helyezte el, olyan keretes szerkezetet alkotva ezzel, amely olvasási vagy értelmezési javaslatnak is tekinthető. Jékely Zoltán TALÁLKOZÁS – SZERB ANTAL EMLÉKÉNEK című verse az ugyancsak Wágner Tibor által szerkesztett Szerb-emlékkötetben jelent meg, az EGY ÍRÓ UTÓÉLETE fejezet élén (AKITŐL ELLOPTÁK AZ IDŐT – SZERB ANTAL EMLÉKEZETE. Kráter, 1996. 265.). A vers az elmúlással, melankóliával, őszszel kapcsolatos, Jékely költészetére egyébként is jellemző szövegeket tematizálja, majd végül az este, a hideg, a homály, a testiség képeivel szembeállított „*meleg könyvtárszoba*” toposzán keresztül jellemzi Szerbet – tehát bizonyos fokig a Cs. Szabóéval rokon megközelítést alkalmaz.

A TÖRT PÁLCÁK 2. nem közli Kerényi Károly levelét, melyet Bálint Klárához, Szerb felesé-

géhez írt, mégis megemlítem, hiszen a nyomtatásban hozzáférhető részlet, amely Szilágyi János György egyik Kerényi-tanulmányának mottójaként jelent meg, töredék formájában is izgalmasabb néhány, a TÖRT PÁLCÁK 1–2. írásai között szereplő rövid újságcikknél vagy csupán a megjelenés tényét közlő recenziónál. Ebben a levélben Szerb Antalnak a túlvilág határvonalán áthatoló megszólíthatósága olyan formában jelenik meg, amely egyrészt Kerényi gondolkodásmódját, másrészt Szerbről alkotott véleményét is jól jellemzi. „*En persze mindig egytől – a »lényegestől«*, ahogy akkor mondtam – *voltam megragadva, de Tóni volt talán az egyetlen [...] tudója annak, mit lehetett megragadottan megpillantani. Ma is abból élek – de élek magamban abból a lehetőségből is, hogy Tónira gondolok, s megkérdem magamtól: Mit mondana hozzá? Nem ő az egyetlen, akinek felismert Szellemét, sajnos, felvettem magamba – sajnos, mert ez csak akkor áll be, ha az Illető már nincs és csak úgy van. Minél közelebb van az ember ahhoz, hogy maga is »ne legyen«, annál szélesebben van eltávozott barátai kegyelméből. A legösszetettebb dolog volna ma is áldozni a Géniuszuknak, a Geniusoknak. El ne árulja senkinek, mert azt hiszem, ez »Kerényizmus«*.” (Szilágyi János György: PARADIGMÁK. Magvető, 1982. 237–238.) A levélrészlet a Kerényi írásait jellemző excentrikus pózok megnyilvánulásként is felfogható – erre ironikus formában a szerző is utal. Erősen személyessé teszi és tragikussá avatja ugyanakkor ezt a pár sort egyrészt az, hogy a leírtak érvényességét csupán az e világból való távozás gondolatával barátkozó öreg tudósnak a halálról való töprengése tudja szavatolni, másrészt pedig az is, hogy Kerényi végül kénytelen elismerni: Szerb biztosabb és kompetensebb határokat tudott szabni a tudomány tárgyaira irányuló *ihletett* felismeréseknek, mint ő, aki egész életét az ilyen ihletetség tanulmányozásának és művekben történő megörökítésének szentelte.

3

A TÖRT PÁLCÁK 2. írásait leginkább az rokonítja egymással, hogy többnyire egy sajátos analógiás olvasási módot érvényesítenek, illetve ilyen olvasási mód megvalósítására tesznek javaslatot. Szerb Antal és műve e szempontból *példaként* vagy *példázatként* jelenik meg. Életpá-

lyája, műveinek nagy témái, stílusa, írói habitusa, személyisége – mindez példák sorozatává változott, melyekhez mindenki hozzá tudta mérni a saját korát, életét, érdeklődését, vágyait és félelmeit. E megközelítésen belül az egyik irány a *politikai allegóriát*, tehát a mást mondásban rejlő szubverzív erőt fedezi fel Szerb Antal szövegeiben: az írás leleplez, elítél, bírál. „*A másról beszélt tette tiltakozása esz-közévé és gondolatainak világosságát, könnyed lebegését – olyan korban, amelyben szögesdrótokkal szabtak határt a gondolatnak, s amelyben a »halálos halandzsa« fertőzött*” – írta erről Bodnár György. (TÖRT PÁLCÁK 2. 449.) A Horthy-korszakot demonizáló kommunista diktatúra értékrendje felől úgy lehetett megközelíteni vagy védeni Szerb Antalt, ha életművét kritikai diskurzusként, ellendiskurzusként fogták fel. A másik irány az anagogikus jelentést közvetítő figuratív nyelvhasználatnak feleltethető meg. E szerint Szerb Antal írásaiból egy szebb, okosabb, rendezettebb, játékosabb vagy éppen komolyabb világ néz felénk, és a példaként vétel a gyarló jelen és benne a tudomány, az irodalom, az irodalmi élet, a stílus felemelkedését mozdítja elő – Szerb Antal olvasása nemesít, nevel, humanizál. A kettő természetesen egybeeső, hiszen – mint gyakran hangsúlyozzák – a fent említett értékekben bővelkedő írói művek a Horthy-kor vagy a háború borzalmi idején pusztító létükkel és másságukkal is szubverzív erőt képviseltek.

Gyakorlatilag Szerb Antal minden nagyobb irodalomtörténeti munkájával és esszékötetével kapcsolatban felvetődik a politikai allegóriaként vagy példázatként való értelmezés lehetősége, de a háborús évek során írott művekkel kapcsolatban ez a tendencia érthető módon egyre inkább felerősödik. Különösen A VARÁZSLÓ ELTÖRI PÁLCÁJÁT című kötet tárcáiban kerestek sokan politikai üzenetet, rejtett rendszérbírálatot. Így vélekedik Kardos László is, aki e tekintetben nyilván Bodnár György már idézett sorainak is az ihletője volt: „*A politikai tiltakozásnak végtelenül sok változata lehetséges, és ezeknek az írásoknak a kristályos gondolati tisztasága, stílusról átlátszósága, a mondatoknak az utolsó zugig kivilágított egyértelműsége szintén a tiltakozás egy neme volt, protestálás egy dühödtt és sunyi kor gázködös, halálos halandzsája ellen.*” (TÖRT PÁLCÁK 2. 343.)

Mások Szerb Antal A KIRÁLYNÉ NYAKLÁNCA cí-

mű könyvében ábrázolt társadalmi feszültségeket tekintik a Horthy-korszak kritikai funkciót betöltő párhuzamainak. Így gondolkodik például Komlós Aladár, aki ráadásul maga is allegóriának nevezi Szerb művét: „*Átlátszó allegória ugyanis, ahogy az uralkodó rétegeknek a francia forradalmat kiváltó erkölcsi rothadását bemutatja, s leplezetlen rokonszenvet tanúsít a forradalomra törő erők iránt.*” (TÖRT PÁLCÁK 2. 395.) Kovács Győző írása hasonlóképpen vélekedik: „*Szerb Antal ebben a művében – 1943-ban – eltemette a Horthy-rendszer világát, noha a kibontakozás további útját még nem láthatta biztosan.*” (TÖRT PÁLCÁK 2. 269.) A VILÁGIRODALOM TÖRTÉNETE kapcsán többnyire a fasizmussal való szembeeszesülés gesztusát említik meg: „*Mélysegesen szimbolikus volt a világirodalom egységére és értékeire hivatkozni a barbár módon szétesett és értékeket pusztító kapitalista világban. A fajmitosz tombolása idején Szerb Antal éppen azt bizonyította, hogy nincsenek magas- és alacsonyrendű fajok, minden nép képes időtálló értékeket teremteni.*” (Galbács Mihály, TÖRT PÁLCÁK 2. 152.)

Szerb Antal MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET című munkáját, illetve a műtől függetlenül Szerb sajátos írásmódját, stílusát igen gyakran a Horthy-korszak hivatalos politikai és kulturális normái elleni tiltakozásnak vagy ezek rombolására irányuló szándéknak fogják fel. E kritikai beszéd lehetséges célpontjai közül elsősorban a tekintélyelvűséget, a hagyományos (pozitivist és/vagy nemzeti) irodalomtörténet-írást és filológia korlátoltságát, sivárságát szokás megemlíteni. „*Sok mindenben tévedett, tehát ártott. De egészében – temperamentumában, támadó, okos tiszteletlenségében, ablaknyitogató, szellőztető frissességében, mondatainak izgatón új lélegzetvételében – használt, sokat használt. Egyebek közt bátor tüntetés volt a Horthy-rendszer korlátozott hivatalos és opportunist féléhivatalos szemlélete ellen*” – írta Kardos László (TÖRT PÁLCÁK 2. 338.). Pándi Pál ugyancsak az ellendiskurzus vonzerejével magyarázza a MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET háború előtti népszerűségét: „*Volt ebben a könyvben valami megbabonázó szentségtörés – azoknak a szentségeknek a szétzúzása, amelyeket az iskolai tankönyvek – a »legkisebb Pintérék« – teremtettek elénk.*” (TÖRT PÁLCÁK 2. 22.)

A Szerb-művek által célba vett ellenségképek között találjuk az irracionális fogalmát is, amellyel hol a hanyatló polgári kultúrát, hol a fasizmust minősítik. Ha arra va-

gyunk kíváncsiak, hogy miképpen konstruálják meg az irracionálizmussal szembeszegülő Szerb alakját, akkor az erre közvetlenül is utaló szöveghegyek mellett érdekes lehet a TÖRT PÁLCÁK 2. kötet írásait – gyakran feltehetően tudattalanul – szervező metaforikus háttér vizsgálata is. A humanista/barbár, racionalista/irracionalista ellentétpárok által meghatározott képzetkör mellett a fő szólam az etnológiából meríti kifejezéseit, és ennek segítségével idézi fel a két háború közötti korszak magyar társadalmát. Olyan országot és kultúrát vizionál, amelyen rontás ül, amelynek légkörét gonosz szellemek mérgezik, és amely Ady magyar lápvilágához hasonlóan lidércfényvel megvilágított és mérgező gázokat gőzölög. Például „*lidércfényként bolyong*” (Pándi, 22.), „*minden vajá-kosság és sámánság a fasizmus útját készíti elő*” (Sötér, 25.), „*a mítosz vajá-kossága*” (Sötér, 31.), „*a mítikus mocsár lidércfényei*” (Bóka, 39.), „*mindig csak modern mágusokat játszanak, élők valóság-hessentő misztériumaikat*” (Falus, 197.). Az etnológiai metaforacsoporttal operáló szerzők egyrészt az ellenőrizhetetlenség szférájában helyezik el Szerb Antal működését, másrészt írásainak értelmét, jelentőségét az említett metaforikus háttérrel való kontraszt segítségével alkotják meg, aminek következtében Szerb Antal felvilágosító, demitologizáló, racionalista szerzőként jelenik meg szövegeikben.

Különösen jellemző ez Sötér István írásaira, amelyekben a Szerb-apológia fő irányát a racionalizmussal való azonosítás képezi. Ez a megközelítés azonban csak az ötvenes-hatvanas évek politikai-kulturális légköre felől érthető, hiszen Szerb Antal világgképét a romantika, a mítosz és a csoda világa bármilyen, akár átideologizált, akár filozófiatörténeti alapon meghatározott racionalizmusfogalomnál sokkal mélyebben meghatározta. Sötér – egyébként jóindulatúnak szánt – Szerb-értelmezése teljes mértékben a dogmatikus marxista irodalomszemlélet rendszerkénszerűnek foglya marad, hiszen körömszakadtaig, minden ténynek és adatnak ellentmondva farag nagy racionalistát Szerb Antalból, vállalva ezzel a teljes abszurditás kockázatát. Igaz, ebben az esetben Szerb Antal szinte szükségszerűen kerül a racionalista/irracionalista ellentétpár első pólusára, hiszen az új, átpolitizált irodalomkritikai diskurzus alapvetően kétosztatú kulturális értőterben gondolkodik – tehát valahová mu-

száj besorolni a szóban forgó szerzőt –, az irracionális kategóriája vagy inkább stigmája pedig a korszak szótárában csak az ellenség vagy ellenfél megnevezésére használatos.

4

A szellemtörténet, az irodalomszociológia, a mélylélektan és a modern vallástörténet által inspirált Szerb Antal-írásokat gyakran említik mind a nemzeti-konzervatív irodalomtudomány, mind a sűrke, sivár filológiai látásmód ellenpéldáiként. A TÖRT PÁLCÁK-köteteket olvasva jól érezhető, hogy az így felfogott Szerb-írásokhoz viszonyítva egy tendenciózan megrajzolt, részben politikai, részben nyelvmetafizikai előfeltevések által meghatározott ellenségkép körvonalai bontakoznak ki. E problémák nemcsak a második kötetben, hanem az első kötetnek a második világháború után keletkezett íásaiban is megjelennek. Szimptomatikusnak tekinthetők Bóka László sorai, melyeket a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN megjelenésekor írt. „*Erkölcsei példázatnak tekinthető ez a vastag tanulmánykötet. Mert a pedánsul tudós tanulmányokat a húszas és harmincas esztendőök fordulóján egészen másféle írásművek tarkázzák. Szerb Antal megtanulta a tudósok tudományát, s oly mesterien tudta tolvajnyelvűiket, hogy egészen magukénak tekintették, irigy elismeréssel honorálták és utat nyitottak számára katedráik méltóságos világába. S ekkor Szerb Antal mintha felnevetett volna. Kacagó alakjáról lepattogtak a tudós jelmez gombjai, kezéből kiesett a tudományos apparátus. Nevetve futott ki az akadémikusok dohos celláiból a szabad levegőre, a ragyogó napsütésre. Feladta a hivatalos tudomány nyújtotta lehetőségeket, volt erkölcsi ereje lerombolni magisztrális tekintélyét.*” (TÖRT PÁLCÁK 2. 441.)

Bóka soraiban szemléletesen jelennek meg azok a kategóriák, amelyek a Szerb-írások morális és/vagy stíláriis antitéziseinek számitanak, ilyenek a „*katedráik méltóságos világa*”, „*az akadémikusok dohos cellái*”, „*magisztrális tekintély*” és hasonló fordulatok. Kardos László Szerb-méltatásában hasonló fogalmakkal találkozhatunk: „*Az áhitat mindig az igaz értékeknek szólt, az ernyedség a kutatás némely reménytelen perceinek, az erőlködő Ész és a messze lappangó Igazság ijesz-tő szakadéknak [...] Szól továbbá a lelepleződött ál-értékeknek, amelyeket hamis tudomány és beugratott*

hagyománytisztelet az Örök Értékek pózába merevített és méltóságos-mennyei leplekbe burkolt.” (TÖRT PÁLCÁK 2. 335.)

Tehát rangkórságról, látszólagosságról, valóság-, illetve életidegenségről, tekintélyelvűségről beszélnek ezek a szövegek. E kategóriák a Horthy-korszakkal egyidejű társadalomtudományi irodalomban is fontos szerepet játszanak. A „látszatértékek”, a „látszatkultúra”, a „neobarokk reprezentáció” világa ez, melyet Weis István A MAI MAGYAR TÁRSADALOM, Erdei Ferenc A MAGYAR TÁRSADALOM A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT, Szekfű Gyula HÁROM NEMZEDÉK ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK című könyvei diagnosztizáltak a két világháború között. (A két világháború közötti Magyarország társadalmának e reprezentatív elemzőire Gyáni Gábor hívja fel a figyelmet. Gyáni Gábor–Kövér György: MAGYARORSZÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETE. Osiris, 1998. 169–171.) A Szerb-recepció által a kritikai diskurzus célpontjaként feltüntetett kulturális normák, politikai erők valóban léteztek, és bírálatuk a maguk korában is megszokott, noha a hatalom részéről ingerültséggel fogadott dolog volt. A hatalom ugyanis a „keresztény”, „konzervatív”, „nemzeti”, „úri” értékrend megtestesülésének tekintette magát, és ezért az ilyen értékeket képviselő kultúra bírálatát az ellene irányuló támadásnak, ellenséges lépésnek fogta fel. Ennek következtében jelent meg a korszak hivatalos szóhasználatában a *destruktív kritika* kifejezés, amellyel többek között Király György, József Attila, Szerb Antal írásait minősítették. Tehát a Szerb-írásokat illetően nem belemagyarázás annak felemlítése, hogy e szövegek a fennálló hatalom kritikáiként is olvashatók, hiszen a harmincas-egyvenes években Szerb Antal körül zajló viták egy része is ebből következett. Ugyanakkor a Szerb-recepcióban nem kerül sor e kritikai funkció érdemi vizsgálatára, hanem különféle hangsúlyeltolódások eredményeként a szóban forgó szerep egyrészt Szerb Antal politikai kisajátítását segíti elő, másrészt jól felhasználható a két világháború közötti politikai hatalom és hivatalos kultúra közvetett megbélyegzésére is.

A korszerűtlenség, konzervativizmus, pozitívizmus fogalmai körül kikristályosodó ellenségképet illetően szimptomatikus, hogy Császár Elemér neve hatszor, Pintér Jenőé tizenötöszer szerepel a TÖRT PÁLCÁK 2.-ben, minden alkalommal negatív szereposztásban. A Szerb

által legélesebben bírált konzervatív irodalomtörténész azonban nem Császár Elemér vagy Pintér Jenő volt, hanem Beöthy Zsolt, akit elsősorban hazafias frázisai és pátosza miatt marasztalt el. A kortársak – és nem csak a hivatalos kultúra védelmezői – alaposan megbotránkoztak azon, hogy a MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET szatirikus eszközökkel ábrázolta Beöthy alakját, akit a többség széles európai látókörrrel rendelkező és felkészült irodalomtudós-nak tartott. Érdemes figyelni arra is, hogy Pintér Jenő ebben az időszakban még Szerb Antalhoz viszonyítva sem okvetlenül ellenségként, hanem inkább a Szerbtől karakterisztikusan eltérő irodalomtörténet-írás képviselőjeként jelenik meg. A Szerbhez barátként is közel álló Bisztray Gyula egyik bírálatában Pintér még nem a hagyományos és elvetendő irodalomtudomány megtestesítője, hanem a nagy rendszerező, aki Szerbhez képest alternatívaként, de még tiszteletre méltó alternatívaként szerepel. (TÖRT PÁLCÁK 1. 43–45.)

1945 után összemosódnak a különbségek. A Császár, Beöthy, Pintér névvel jelzett hivatalos tudományos beszédmód a Horthy-korszaknak a jelentett és a jelentő mágiája azonosítása segítségével megalkotott megtestesülésévé válik. A pozitivista Császár és Pintér, a hazafias Beöthy ezért karakter nélküli fantomképekké alakulnak át, amelyek a hivatalos – nacionalista és konzervatív – kultúra világát idézik fel, illetve egymással bármikor felcserélhető kritikai panelekként működnek, amelyek egyrészt Szerb apológiájában, másrészt a polgári kultúra elmarasztalásában töltik be funkciójukat. E homogenizált, egyéni jegyeit elveszített ellenségképhez viszonyítva alkotják meg a visszaemlékezők a „rendszerkritikus”, a „bálványromboló” Szerb Antal alakját. *„Tudománytörténeti jelentősége az volt, hogy radikálisan szakított a hivatalos irodalomtörténet-írással, mind a sovíniszta, provinciális, pozitívista-konzervatív akadémizmussal, mind azzal az új hivatalossággal, mely elsősorban a közoktatásügyben hódított teret, s melyet fajmútosza, az értelemellenesség, a népellenes imperialista kapitalizmust álnépiséggel, a szocializmus jelszavainak kisajátításával elködösítő nemzetiszocializmus jellemezett. [...] Ahogyan ezt a hatást Szerb Antal elérte, az már Szerb Antal példamutatásának körébe tartozik.*” (Bóka, TÖRT PÁLCÁK 2. 39.)

Szerb Antal írásainak ellendiskurzusként történő értelmezését azonban nem csak a Hor-

thy-korszak démonizálásával, illetve a marxista irodalomtörténészek és kritikusok ideológiai előítéleteivel magyarázhatjuk. Feltehetően szerepet játszik ebben a két háború közötti irodalmi életet meghatározó generációs tudat is – Szerb utóéletét, történeti megítélését ugyanis ennek sajátos kivetüléseként is értelmezhetjük. Az úgynevezett *harmadik nemzedék*hez vagy *esszé-ívő nemzedék*hez tartozó szerzők szembevetődően egyetértenek abban, hogy Szerb jelentősége a példaadásban, a hivatalos kultúrával szembe forduló irodalmi ellenbeszéd megalkotásában, illetve a prózai, száraz, élet nélküli filológiai írás- és szemléletmód meghaladásában áll. A náluk fiatalabb Fehér Ferenc tanulmánya azonban már fikciónak minősíti a Szerbnek tulajdonított szubverzív kritikai szerepkört: „*az apológia, amelyet annyiszor olvashatunk, miszerint Szerb Antal radikálisan szembeszállna nem csupán a Pintér–Császár Elemér-féle adatgyűjtőgetéssel, hanem a dzsentroid-konzervatív álkultúrával általában, közönséges legenda*”. (TÖRT PÁLCÁK 2. 355–357.) Talán nem véletlen, hogy éppen Fehér Ferenc utasítja el ezt a Szerb Antalhoz kapcsolódó közkeletű nézetet, hiszen az ő számára nem jelenthetek személyes kapcsolatot sem Szerb Antal, sem a harmincas évek generációs vitái, és általában a háború előtti irodalmi világ sem, így „tisztalappal”, az apológiára való késztetés nélkül írtott róluk.

A Horthy-korszak hivatalos – dióhéjban: pozitivistá, nemzeti, konzervatív – beszédmódjához képest érdemes felidézni néhány olyan stílustörekvést vagy stílusir kosmoszt is, amelyek vagy a hivatalos kultúra és nyelv ellenvilágaként tüntették fel magukat, vagy a kortársak szemében ilyennek számítottak. Elsőként Babits stílusát említem, amely részben még a *Nyugat* kultúrateremtő hőskorából mérítette tekintélyét. Babits stílusát többnyire az „*ihletett*”, „*szubjektív*”, „*szenvedélyes*”, illetve a „*plastikus*”, „*latinus*”, „*kiegyensúlyozott*” és hasonló jelzőkkel szokták jellemezni. Babits jelentékeny stílusir tekintélye részben az átlagos irodalmi kultúrához vagy a jellegtelen stílushoz való viszonyítás alapján konstruálódik meg („*Aki le tud írni egy normális mondatot, az már irányzat, lásd Babits-iskola*” – mondta Esterházy Péter), másrészt abból, hogy Babits igen korán a hatalom által integrálni vágyott, noha attól független, a Horthy-korszak kultúrájától elkülönülő írói magatartás megtestesítője

lett. Ezt egyébként Szerb Antal is megjegyzi: „*Magányossága most már szimbólummá nőtt: a líra magányává a líramentes korban, a szellemi értéktudat magányává, amikor szerinte az emberek elvesztették fogékonyágukat a szellem iránt. [...] De akár osztjuk a költő balsejtelmeit, akár nem, ő maga lassan a szellemi dolgok, az elitkultúra jelképévé vált.*” (MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET. Magvető, 1982. 515.)

Hamvas Béla ezoterikus esszéstílusá Babi-tésnél programszerűbben kísérelt meg a hivatalos, nem autentikus kultúráról független, illetve azt destruáló írásmódot megalkotni. Ez a hozzáállás Szerb Antaltól sem volt idegen, többek között ezért sem indokolt racionalista, felvilágosító szerzőként jellemezni őt. Lehet, hogy Szerb Antal vonzódása a hermetikus hagyományhoz, Blake-hez, Stefan Geor géhoz bizonyos mértékig a szimbolikus külsőségek iránti kissé gyerekes rajongás alapján magyarázható, és lehet, hogy nem érdekelték olyan mélyen a titkos tudományok, mint ahogy azt például A PENDRAGON LEGENDA olvasása alapján vélhetnénk. Ugyanakkor mindig foglalkoztat-ta az ezoterikus stílus, főként annak egyrészt közösségalkotó, másrészt kirekesztő, arisztokratikus jellege, amint ezt a híres önvallomás, a KÖNYVEK ÉS IFJÚSÁG ELÉGIÁJA egyes részletei is bizonyítják. (In: GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN. Magvető, 1981. 679–680.)

Végül Kerényi Károlyt említeném meg. A neves ókortudósra jellemző egzaltált, gyakran modoros nyelvhasználat a Kerényi által megvalósítani kívánt „*művészi tudomány*” programjának stílusir kivetüléseként is felfogható. Ez az írásmód azonban nem tekinthető pusztán nyelvi ornamentikának, amennyiben méltányoljuk mögötte az autentikus lét, az eredeti vallásos tapasztalat nyelvi megfogalmazására tett erőfeszítéseket. A művészet (főként az irodalom) és a tudomány közötti határok kreatív újradefiniálása az egyik leggyakrabban említett, Szerb Antallal kapcsolatos kritikai köz-hely is, viszont ennek programszerű megfogalmazása és gyakorlati megvalósítása – az eredmények időállóságát most nem érintve – a bölcsészettudományon és az irodalmi kultúrá-n belül Kerényi Károlynak köszönhető, aki-nek mind szellemi, mind nyelvi hatása kétségtelenül nyomot hagyott Szerb írásain.

E stílustörekvéseket, amelyek több-kevesebb szándékossággal a két háború közötti Magyar-

ország hivatalos kultúrájától való elhatárolódás eredményeként jöttek létre, gyakorlatilag elutasította az 1945, majd az 1948 utáni kulturális élet. Babits csak nagyon lassan, fokozatosan vált elfogadhatóvá, majd tekintélyé a marxista irodalmi élet számára, Kerényi és Hamvas pedig sohasem. Visszatekintve az is látható, hogy az említett szerzőkkel sok szempontból rokonítható Szerb Antal nem részeseült olyan durva elutasításban, mint az említettek. Ennek részben az is oka lehetett, hogy a Horthy-kor hivatalos állami elismeréseiben is részesülő Babits (akadémiai tagság, Corvinlanc), illetve a marxista diskurzusba teljességgel integrálhatatlan Kerényi és Hamvas több okot szolgáltatott arra, hogy ellenségeként kezeljék őket, a meggyilkolt Szerb Antal miatt pedig lelkiismeret-furdalásuk és így kompenzációra való késztetésük is volt a túlélőknek. De a TÖRT PÁLCÁK-kötetek megértése szempontjából fontosabb észrevenni azt, hogy az említettekéhez sok szempontból hasonló, Szerb Antal által képviselt stílus vagy írásmód egyértelmű példává, illetve Szerb méltatásának fősodrává nőtte ki magát, és ez nagyban hozzájárult a Szerb Antalról való beszéd uniformizálásához.

5

A TÖRT PÁLCÁK-kötetek írásait egy további – a már említettekől nem mindig függetleníthető – képzetkör is meghatározza. Ez a halottnak, szürkének, embertelennek tekintett írás és filológia világa, és ide tartoznak az ettől való elhatárolódás jelei is. Szerb írásainak élményszerűségét, szellemességét, irodalmi megformáltságát az igen gyakran életidegennek tekintett tudománnyal vagy annak egy részével, a filológiával vagy sarkítottabban a könyv, az írás, a betű kultuszával állítják szembe. Az ezek alapján megfogalmazott értékelések azonban túlmutatnak a filológiával közvetlenül kapcsolatos szakmai kérdéseken, sőt a leggyakrabban nem is érintik azokat. A Szerb-recepció hozzáférhetővé tételének egyik legfigyelemreméltóbb tanulsága az, hogy ebben a szövegtengerben olyan írás, amely Szerb Antalnak mint irodalomtudósnak a filológiához mint irodalomtudományi szakterülethez való viszonyáról érdemben és szakszerűen beszélne – nem található. A filológia ürügyén sokkal inkább

olyan problémákról beszélnek, mint az élet elsődlegessége a kultúra másodlagosságával szemben, a valóság elsődlegessége a reprezentáció másodlagosságával szemben, az élmény elsődlegessége az írás másodlagosságával szemben, az értékelő-magyarító kritika elsődlegessége a szövegkritika másodlagosságával szemben, és hasonlók.

„*A felszabadult Szerb Antal már nemcsak a könyvek koporsóit, nemcsak a tudományos problémák csontvázeit látta, hanem azokat is, akik a könyveket írják, azokat is, akik a könyveket olvassák, s a problémák hideg skeletonján meglátta az élet rájuk fonódott ereit, izmait, az eleven húst borító bőr felületének eleven ragyogását*” – írta Bóka László a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN első megjelenése alkalmával. (TÖRT PÁLCÁK I. 441.) A filológiát azonban nemcsak feltételezett szürkesége, sivársága, gondolatlansága miatt marasztalják el, hanem közvetve vagy közvetlenül azt is hangsúlyozzák, hogy e szakterület valamiféle halálos karakterrel rendelkezik, illetve, hogy művelése vagy a hozzá való vonzódás a bűnbeesés egyik formája is lehet. A halál („*könyvek koporsói*”, „*hideg skelet*”) képzeihez ugyanis az élőszo és az írás hierarchikus viszonyát jellemző előítéletek kapcsolódnak. Felszínre kerül ezekben a filológus, az író, a könyvember bibliolatriától való félelme, tehát az az elképzelés, hogy a betű, a szöveg, a könyv bálványozása valójában az élet ellen való véték, amelynek elkövetése során a pusztá reprezentáció a való világ, az élet helyére lép. „*Egészen általánosságban: ez a filológustulajdonság: a szavakhoz való ragaszkodás, célzatos és életirigységből. Elhajtják az élet elől. Hová? A betűbe. Diabolikus minden ember [...], aki ragaszkodik a betűhöz, a paragrafus-hoz, a leírt szóhoz, a könyvhöz, aki a szót az eleven élet fölé helyezi. A könyvség az élet ellen elkövetett bűn, a bűn neve: bibliolatria, a könyvnek mint bálványnak imádása.*” (Hamvas Béla: A MELANKÓLIA ANATÓMIÁJA. Pannonia, 1940/1. 64.)

Amikor Szerbről írva megjelenik a bibliolatriától való félelem, a filológiai megismerés lebecsülése, az „élet”, az „élmény” kijátszása a szakszerűséggel szemben, akkor a Szerb-méltatás szavai mögött ott rejlik a könyvember önmegvetése is, illetve a Szerb műveiről való gondolkodás teremt meg azt a távolságot, amelynek révén az irodalom tudósa, a filológus, az író saját tevékenységének negatív vagy parodizálható dimenzióit pillanthatja meg. „*Minden*

izében bölcsész volt, ám ennek az általában véve nem különösen rokonszenves emberfajának minden kicsinyessége, szüklátókörűsége, anyag- és tényőrülete, elfogultsága, humortalansága, költői-irodalmi-gondolkodási érzéketlensége nélkül” – írja – a mellesleg bölcsészdoktor – Kolozsvári Grandpierre Emil. (TÖRT PÁLCÁK 2. 109.)

A filológiával szembeni távolságtartás vagy a filológusi mentalitástól való idegenkedés jeleinek tekinthetők azok a megállapítások is, melyek szerint a filológiai apparátus Szerb Antal műveiben valamiféle külsőleges dolog, amely tulajdonképpen csak „vértez”, „jelmez” vagy „álca” az élő, lélegző irodalom megismeréséhez, közvetítéséhez képest. A filológiai szemlélet és apparátus a Szerb Antaltól folytatott beszédben többnyire olyan eszközként jelenik meg, amely a túlélést, az alkalmazkodást, illetve az írótól alapvetően idegen szellemi környezetben történő álcázást, rejtőzködést segíti elő. „Egy ideig megindító ügybuzgalommal követett el mindent, hogy a szakmai módszerség kívánalmainak megfeleljen. Néhány óriási apparátust mozgósító – és megmutató! – pozitívista irodalomtörténeti tanulmánya után a szellemtörténet magyar képviselőinek körében [...] találta meg otthonát” – írta Keresztury Dezső. (TÖRT PÁLCÁK 2. 415.) Rónay György szerint „a teljes (eleinte majdnem tüntetően föltálat, később egyre jobban leplezett, bár semmivel sem csökkent) filológiai apparátus az elemzett jelenségen, írón, művön, iránnyon át és túl majdnem mindig »az egyéniség életigényének« szolgálatában áll”. (TÖRT PÁLCÁK 2. 420.) Noha Rónay a pusztá mimikrinél nagyobb jelentőséget tulajdonít a filológiai apparátus működésének, az ő szövegében is a külsőlegességre utal, hogy az apparátus „az egyéniség életigényé”-hez viszonyítva kap jelentőséget.

Rónay György szövege arra is felhívja a figyelmet: nincs egyetértés arról, hogy Szerb Antal tudományos fejlődése során eltávolodott-e a filológiai apparátus és szemlélet érvényesítésétől, vagy éppen ellenkezőleg, megőrizte a tudományos komolyság megalapozásához szükséges eszközöket. A legelterjedtebb nézet egyébként az, hogy Szerb korai írásai még a hagyományos filológia mércéinek kívántak megfelelni, és fejlődése az egyetemi, hivatalos tudományfelfogástól való emancipálódásként jellemezhető. Tehát korai írásainak csak egyes részleteiben mutatkoztak meg a ké-

sőbbi erények: a tiszteletlen hangnem, a szellemesség vagy az impresszionista kritika esz-közeivel élő Kardos László által gyakran említett szellemi-stiláris vibrálás, villódzás, frissesség. Miként Kardos a korai tanulmányokat jellemzi: „Kétségtelenül érzik rajtuk az egyetemi filológia íze”, majd megállapítja, hogy ezek a tanulmányok „nem szórakoztatnak, mint a későbbiek, nem szikráznak, nem vibrálnak meglepetésekkel”. (TÖRT PÁLCÁK 2. 331–332.)

Végül megemlítem, hogy a filológia elutasításához olyan fobia is kötődik, amely már a hatvanas-hetvenes évek aktualitásából meríti hatóerejét. Mint sokan mások – így Bóka, Kardos, Sőtér esetében – Szabolcsi Miklós és Kolozsvári Grandpierre Emil is az absztrakt, életidegen módszer és az élményszerű írásmód ellentéte alapján ítélik meg Szerb Antalt, és egyaránt Szerb írásainak életszerűségét, frissességét emelik ki. Érvelésüket az absztrakciótól, az irodalom formális megközelítésétől való viszolygás határozza meg. Szabolcsi elítéli azt a tudományos felfogást, mely szerint „az irodalom élő folyamata képletekbe, formulákba, diagramokba sűrűsíthető”, és szerinte Szerb Antal irodalomszemlélete ehhez képest jelent alternatívát, és így, ennyiben lehet aktuális az utókor számára. (TÖRT PÁLCÁK 2. 62.)

Hasonló felfogás figyelhető meg Kolozsvári G. Emil esszéjében is. A Szerb Antal személyességét, egészültségét és pluralista látásmódját eszményítő szövegben a „matematikai módszerektől”, egzaktágtól, tudományos objektívitástól való idegenkedés, illetve az ezzel szembeni szkepticizmus a meghatározó. (TÖRT PÁLCÁK 2. 121–124.) Joggal feltételezhetjük mindkét szerzőt illetően, hogy ezekben az írásokban Szerb Antal irodalomszemlélete a hetvenes évek strukturalista divatjával szembeni érvelés részeként, illetve Szerb életműve a strukturalista irodalomszemlélet alternatívájaként jelenik meg. Bizonyítja ezt, hogy Kolozsvári hivatkozik is Szerb méltatása során a strukturalizmus hazai képviselői, népszerűsítői közül Hankiss Elemérre, illetve az, hogy a strukturalizmus körüli vitákban mind Szabolcsi, mind Kolozsvári G. Emil állást foglalt az irányzat szakszerűségigénye, valóság- és életidegensége, hamis objektivizmusa ellen. (Lásd Szabolcsi Miklós: STRUKTURALIZMUS, NAPI KRITIKA ÉS KÖZÖNSÉG FRANCIAORSZÁGBAN. *Kritika*, 1967/8., illetve Kolozsvári Grandpierre Emil: MIT ÉRDE-

MES MEGSZÁMOLNI EGY REGÉNYBEN? In: ÉRETNEK
ESSZÉK. Magvető, 1984. 48–49).

6

A TÖRT PÁLCÁK 2. kötet áttekintése során első sorban az irodalmi közvéleményben élő Szerb Antal-kép jellemzésére törekedtem, helyenként megkísérelve azt is, hogy magyarázatot adjak e kép létrejöttének okaira, illetve értelmezését nyújtsam e kép egyes meghatározó motívumainak. Keveset vagy egyáltalán nem foglalkoztam azokkal az írásokkal, amelyek a kultikus vagy mitologizáló megközelítésen túlmenően tárgyalják Szerb írásait, életművét, noha ezek – más szempontból – nagyobb figyelmet érdemeltek volna. Ilyen például Petrányi Ilona írása (SZERB ANTAL KAPCSOLATA A VILÁG IRODALMÁVAL), Eisemann György HALÁLMI-TOSZ, NYELV, SZUBJEKTUM című tanulmánya vagy – minden doktriner vonása ellenére – Fehér Ferenc korai írása Szerb Antal és Bálint György életművének összehasonlításáról, amely mindkét szerzőt illetően érdekes megállapításokat tartalmaz, és érdemben kíván hozzászólni Szerb Antal kritikátörténeti megítéléséhez. A kritikai sablonokból építkező írások tömegében üde színfoltl Ézsaiás Erzsébet tanulmánya is, amely – noha kissé iskolás eszközökkel – Szerb Antal ironiájának stilisztikai eszközökkel történő elemzésére tesz kísérletet.

A Szerb-recepció áttekintésének egyik legérdekesebb tanulsága mégis az, hogy minél többet tudunk meg Szerb Antalról, annál kevésbé ismerjük őt. Szerb Antal és életműve a magyar irodalom egyik nagy mítosza mindenképp, és ha nem történik erőfeszítés az életműnek a *jelen* problémái felől érkező megszólítására, akkor az is marad. Marad, ami – a fogadtatástörténet alapján látható – mindig is volt, mester, példázat vagy példakép. „...oly mértékben ön maga tudott lenni, annyira autonóm személyiség volt, hogy környezete számára megin-gathatatlanul biztos pontot jelentett, mércét, akihez lehet alkalmazkodni, akihez mérni lehet saját tevékenységünket, és aki mindig, minden pillanatban válaszolni tudott feltett és fel nem tett kérdéseinkre. [...] Kiben nem fogalmazódott még meg az ilyen meghatározó barát, mester, apa iránti vágy?” (Petőcz András: MEDÚZA. Noran, 2000. 55.)

Havasréti József

A TÁJÉKOZÓDÁS TÁVLATAI

Szabó Júlia: *A mitikus és a történeti táj*
Balassi Kiadó–MTA Művészettörténeti
Kutató Intézet,
2000. 352 oldal, 2500 Ft

(Előtér) „Ha a nemzeti becsvágy engedné, magok a francziák volnának kénytelenek bevallani, hogy érvényre emelkedett újabb tájfestészeti iskolájok jelesei: Rousseau, Paul Huet, Corot és Daubigny művészi hírneve összeférhetetlenné vált a francia tájfestészet régebbi hőseinek, Poussin és Claude Lorrain dicsőségével” – állapítja meg Keleti Gusztáv 1899-ben kiadott, idősebb Markó Károly életútjára néhány évtized távolságából visszapillantó kis könyvében.¹ Az új ízlés diktálta összeférhetetlenség, amely elsősorban a tájfestészetben hódított, szélesebben tisztességes anakronistává tette a klasszicista eszményt követő, „szélvészt soha, csak szellőt” festő Markó Károlyt – a heroikus tájképet felváltotta egyfajta „tájfestészeti realizmus”. Keleti szerint a kor szava alapján immár érzélgősségként hat az árkádiai idill, a Markó-képekben hangoztatott „örökös álleluja” pedig dicső mivoltában is fárasztó. Noha a Markó feletti tényleges értékítélet kihirdetését Keleti könnyedén az utókorra hagyja, talán nem sejtette, hogy az a változás, amit ő „a versailles-i torzkertészetet” kiszorító „angol park” metaforájával jellemez, saját festői gyakorlatát is hamarosan avítnak minősíti. Sőt az utókor szemében Keleti Gusztáv ismertségét majd tájrajzai és festményei mellett elsősorban a világhódító festői pályát áhító Kosztka Tivadarral való levélváltása biztosítja.

Markó, Keleti és Csontváry egyaránt szereplője Szabó Júlia könyvének, amelynek szervezőereje éppen a XIX. századi magyarországi tájfestészet sajátos zsúfoltsága. A MITIKUS ÉS TÖRTÉNETI TÁJ tanulmányait a XIX. századi magyar tájrajzolás és -festészet kedvelt és gyakori témáit, az antik építészeti motívumok, romok megjelenését körüljáró szöveg nyitja. A motívumkutatásnak elkötelezett szerző azáltal, hogy Csontváryra összpontosít, bizonyos értelemben társakat teremt annak a magyar festőnek, aki szinte leválaszthatatlanul viseli a neve mellett azt, hogy „magányos”.

Szabó Júlia a tájfestészetet a művészettörténet olyan érzékeny barométerének tekinti, amely a tájbrázolás jellege, motívumtípusai